

HUKUK FAKÜLTESİ – 1. SINIF – EKONOMİ DERSİ

YRD. DOÇ. DR. BETÜL GÜR

İstanbul Ticaret Üniversitesi

Ticari Bilimler Fakültesi Ekonomi Bölümü, A-Blok / 411

bgur@ticaret.edu.tr

1.4. EKONOMİ BİLİMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Ekonomi bilimi, 16. yüzyıldan itibaren **merkantilizm** ve **fizyokrasi** felsefelerinin etkisi ile 18. yüzyıla damgasını vuran **Klasik Okul**'un katkılarına rağmen, esas olarak **Neo-Klasik Akım veya Okul** ile bugünkü bilimsel çerçevesini kazanmıştır. Merkantilizm, devletçi bir felsefe okulu iken, Fizyokrasi Okulu ve Klasik Okulun daha liberal görüşleri savundukları ifade edilebilir. Nitekim söz konusu okulların veya akımların oluşturduğu felsefi altyapıyı, Neo-Klasik Okul matematik bilimi ile buluşturmuş ve varsayımlar cebirsel ve geometriksel bir özellik kazanmıştır.

Bugünkü modern ekonominin temellerinin 16. yüzyıldan itibaren atıldığı ifade edilse de, insanoğlunun uygarlık yaşamı içerisinde ekonomik konularla tanışıklığı **M.Ö. 8000'li** yıllara kadar uzanmaktadır. Daha önceleri avcılık ve toplayıcılıkla geçinen insanoğlu, bu dönemde ortaya çıkan **Tarım Devrimi** ile beraber **tarıma dayalı yerleşik toplum düzenine** geçmiştir. Bu geçişten itibaren, insanoğlu ilkel kavim yaşantısı içerisinde dahi, temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak çeşitli malları temin etme mücadelesine girişmiş ve bir mübadele sistemi oluşturmuştur. İkel kavim yaşantısı içerisinde ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olarak, **trampa ekonomisi** dediğimiz malın malla takas edildiği bir mübadele şekline bağlı olarak, insanoğlu ihtiyacı olan çeşitli malları temin etmeye çalışmıştır.

M.Ö. 3000'li yıllara geldiğimizde ise, uygarlık yaşamındaki ve insanoğlunun zekâsındaki gelişmeye bağlı olarak, bazı kavramların sorgulandığı ve trampa ekonomisi denilen takasa dayalı mübadele sisteminin yeterli gelmediği görülmektedir. Zira ihtiyaçların ancak malın malla değiştirilerek karşılanabildiği bir sistemde, insanların, birbirinin elinde bulunan mala ihtiyaç duymaları ve malların değerinin birbirine eşit olması gerekmektedir. Takas ekonomisinin bu güçlükleri nedeniyle, mal değişimini kolaylaştırabilmek için çeşitli mallar değişim aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. **Malpara** olarak tanımlayabileceğimiz bu tür değişim araçlarının herkesin işine yarayan mallar olması gerekir. Gerçekten bu çağlarda sığır, koyun, pirinç, çay gibi malların veya ortası delik taşlar, deniz hayvanlarının kabuklarından oluşan kolyeler, hayvan postları ve boynuzları gibi ilkel kabile yaşantısı içinde en fazla değer verilen nesnelerin para gibi kullanıldığı bilinmektedir. Bu nedenle, insanoğlunun ekonomi ile bağlantılı olarak M.Ö. 3000'li yıllarda ilk tanıştığı kavramlar, ihtiyaç, fayda, değer ve fiyat kavramları olarak tarif edilebilir. Yani, insanoğlu artık **fiyata dayalı bir mübadele sistemini** oluşturmanın eşiğindedir.

O hâlde, insanoğlunun beş bin yıla yakın bir süredir fiyata dayalı bir mübadele sistemi kullandığı ifade edilebilir. Bu nedenle, fiyata dayalı mübadele sisteminin döngüsünün ihtiyaç, ihtiyacı karşılayan mal veya hizmet, ihtiyacın karşılanması ölçüsünde elde edilen fayda, faydaya dayalı mal ve hizmet değeri ve değere bağlı bir fiyatlandırma olduğu vurgulanabilir. Fiyata dayalı mübadele sistemine geçilmesinden günümüze kadar geçen bu süre içerisinde bir yandan mübadele sisteminin değişiminde ve gelişiminde, diğer yandan da ekonominin bilimsel bir kimlik kazanmasında etkili olan ve birer kilometre taşı olarak nitelendirilebilecek birtakım olaylar ve gelişmeler yaşanmıştır.

1.4.1. Birinci Kilometre Taşı: M.Ö. 2000’li Yıllar - Altın ve Gümüş Alaşımli Paraların Kullanımı

Para yerine geçen, bir başka deyişle bir değişim aracı olarak para gibi kullanılan malların değerlerinde zamanla değişimler olması, örneğin bozulması ve bu aracı mallara olan ihtiyacın zamanla ortadan kalkması, taşınmasındaki güçlükler, parçalara bölünebilme sorunu, malpara yerine bu sakıncaları ortadan kaldıran başka bir değişim aracının ortaya çıkmasını zorunlu kılmıştır. Özellikle birtakım tarımsal ürünleri para niyetine kullanmak, değerini ve miktarını kontrol altında tutmak kavimler arası ticarete geçerlilik anlamında pek çok sorunu beraberinde taşımaktaydı.

Bu nedenle, **M.Ö. 2000’li** yıllardan itibaren **altın ve gümüş madenlerin karışımından elde edilen elektrumdan yapılmış paraların** işlem gördüğü bir mübadele sistemi devrimsel bir değişikliğin başlangıcı olarak nitelendirilebilir.

Aslında M.Ö. 2000’li yılların öncesinden itibaren tarih sahnesinde görülmeye başlanan ve söz konusu dönemde de varlıklarını sürdüren Mezopotamya, Mısır, Anadolu, Yunan medeniyetleri gibi ilkçağ ekonomileri olarak adlandırılan uygarlıklarda iktisadi, siyasi, toplumsal vb. hayata dair önemli gelişmelerin kaydedildiği söylenebilir. Bu medeniyetler tarafından yazı bulunmuş, ilk siyasal örgütlenmeler oluşturularak şehir devletleri kurulmuş, tıp, astronomi vb. alanlarda ilerlemeler kaydedilmiş, ilk hukuk kuralları vb. oluşturulmuştur. Eski Mısır’da depolara emanet bırakılan tahıl karşılığında verilen makbuzların, temsili para gibi tedavül ettiğini, yine aynı dönemlerde Hindistan’da bugünkü gerçek manasıyla temsili paranın kullanıldığını ileri süren iktisat tarihçileri vardır. Eski Mezopotamya uygarlıklarında örneğin Hammurabi kanunlarının, iktisadi ilişkilerle ilgili kuralları gerçekçi bir anlayışla ve ileri görüşlülükle kapsadığı aşikârdır. Eski Çin, Orta Asya, Afrika ve Akdeniz uygarlıklarında da iktisadi kapsamı ağır basan önlemler ve uygulamalar görülmektedir. M.Ö. 7. yy.’da Lidyalıların ilk parayı bulmasıyla takas ekonomisi ortadan kalkarken, iktisadi hayat canlanmaya, bölgelerarası ticaret daha kolay ve gelişmiş bir hâl almaya başlamıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi, kavramsal olarak ekonomi kelimesi oikonomia veya oikanomos şeklinde ilk kez Antikçağ Yunan Medeniyeti’nde karşılık bulmuş ve iktisadi düşüncenin felsefi kaynağı yine bu döneme dayandırılmış olsa da, eski Yunan düşüncesinin, iktisadi düşüncenin ve

dolayısıyla iktisat biliminin modern anlamda gelişmesine katkısı pek fazla değildir. Daha çok devlet, toplum, siyaset, demokrasi gibi olgular üzerine felsefî bakış açılarının geliştirilmesi, iktisadi konulara olan ilgiyi zayıf bırakmıştır.

1.4.2. İkinci Kilometre Taşı: 15. ve 16. Yüzyıllar - Keşifler Dönemi, Merkantilizm ve Fizyokrasi

Ortaçağ'da fikir hareketlerine daha çok din adamları (ruhban sınıfı) hâkim olmuştur. Bu çağda feodalitenin geçerli olduğu köy ekonomisi, 11. yüzyıldan itibaren şehir hayatına dönüşmeye ve böylece pazarlar kurulmaya başlamış, fakat bu kolay olmamış, zenginleşmeye karşı din adamlarının müdahalesi ile karşılaşmıştır.

Dolayısıyla dünya ekonomisinin tarihsel gelişimi açısından, **küresel rekabet** olarak ifade edilen kavramın gelişim sürecine bakıldığında, **15. yüzyılın ikinci yarısından, 16. yüzyılın ilk yarısına** kadar uzanan bir dönemi başlangıç noktası olarak ele almak yanlış olmayacaktır. Haçlı Seferleri'nin başarısızlığı ruhban sınıfa karşı inancı sarsmaya başlarken, 1453'te İstanbul'un fethi sonucunda Bizans İmparatorluğu'nun yıkılması ile İtalya'ya kaçan bilim adamları Rönesans hareketinin başlamasına öncülük etmiştir. Anadolu'dan geçen Doğu-Batı arasındaki ticaret yollarının Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğine geçmesi Avrupalı tüccarları, Doğu'nun zenginliklerini Avrupa'ya taşıyacak başka ticaret yolları aramaya sevk etmiştir. Avrupalı tüccarlar Hindistan'a denizyolu ile ulaşmaya çalışırken, Amerika kıtasını da keşfetmişlerdir. Bu noktada Rönesans ve Reform hareketleriyle beraber Avrupa'da **Bilim Devrimi**'nin gerçekleşmesi; pusulanın bulunması, daha uzun mesafe kat edebilen daha sağlam gemiler inşa edilebilmesi gibi teknik anlamda birtakım icatlar yapılmasında etkili olmuştur.

Bütün bu gelişmeler XV. yüzyılda **Coğrafi Keşifler**'in başlamasına altyapı sağlamıştır. Coğrafi keşifler sonucunda Amerika gibi yeni keşfedilen yerlerden getirilen altın, gümüş gibi değerli madenler, Avrupa kıtasında sermaye birikimini artırarak **ticari kapitalin** büyümesini sağlamış, böylece ticaret önem kazanmaya başlamıştır. **Ticari kapitalizmin** gelişmesi beraberinde **mali kapitalizmin** gelişmesine katkıda bulunmuş, bankacılıkta gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Modern anlamda **ilk banka** 1609'da kurulan **Amsterdam Bankası**'dır. Devletin bankası olmak, banknot ihraç tekeline sahip olmak, likiditenin son mercii fonksiyonuna sahip olmak gibi bir merkez bankasının günümüzde sahip olması gerekli işlevler çerçevesinde **ilk merkez bankası** ise 1692 yılında kurulan **İngiltere Merkez Bankası (Bank of England)**'dir. Bütün bu gelişmeler içinde bulunan **küreselleşme** sürecinin aslında yeni bir kavram olmadığını, söz konusu dönemlere kadar gittiğini göstermektedir.

Ön kapitalizm veya pre-kapitalizm olarak da ifade bulan **ticari ve mali kapitalizm, kapitalist ekonomik sistemin ilk aşamasını** oluşturmaktadır. Avrupa devletleri arasındaki liderlik mücadelesi ve bu mücadelenin tetiklediği ticaret savaşları, aynı malı daha ucuza üretebilen ekonominin rekabette öne

çıkmasına dayalıdır. Bu rekabet, ham madde ve iş gücü maliyetlerini minimize etmek adına, sömürgeciliği ve köleliği kurumsallaştıran bir süreci de beraberinde getirmiştir. Bu döneme damgasını vuran, 15. yy.'dan 18. yy. ortalarına kadar da etkisini sürdüren **Merkantilizm** felsefesi, paraya ve ticarete büyük önem vermiştir. Merkantilistlere göre bir ülkenin zenginliği, sahip olduğu değerli maden miktarına bağlıdır. Bunun için de her devletin mümkün olduğunca çok ihracat, az ithalat yapması gerekir. Bir başka deyişle dış ticaretin amacı; ülkelerin, maksimum ihracat ve minimum ithalat yoluyla ellerindeki altın stokunu artırmasıdır. Her devlete, elde ettiği ticari avantajları ve gerçekleştirdiği ihracat neticesinde elde ettiği altınlarla zenginleşen hazinesini korumak adına daha güçlü bir ordu ve donanma da önerilmektedir -ki bu da güçlü bir merkezi otoriteyi gerekli kılar.

Söz konusu rekabet sürecinde, bir devletin **bölgesel lider** olabilmesinin temel kuralı, **Ekonomik Güç**, **Askeri Güç** ve **Siyasi Gücü** eş zamanlı ve eş ölçüde bir araya getirebilmesiydi. Bu üç temel güç unsuru bir araya getirmeye çalışan Britanya, Fransa, İspanya ve Portekiz arasında önemli bir rekabet mücadelesi gözlemlendi. Osmanlı İmparatorluğu, bu rekabet sürecinde, okyanusa kıyısı olmayan devlet olma dezavantajından ötürü, yarıştan çekilmek durumunda kalmıştır.

Devletçi, korumacı politikalara dayanan merkantilistlerin aksine iktisadi düşünce tarihinde bütünlüğe sahip sistemli ilk düşünce olan **Fizyokrasi**, liberal görüşe dayanmaktadır. Fransa'da ortaya çıkan ve doğanın gücü anlamına gelen fizyokrasinin fikir babası, **Dr. Quesnay**'dir. Fizyokratlar, Merkantilistlerin aksine ticaretin her türüsüne ve sınai faaliyetlere karşı çıkarak bu sektörlerin kısır sektörler olduğunu savunmuşlardır. Bu sektörlerin yararını reddetmemekle beraber asıl üretim gücü olarak toprağı kabul ederler. Çünkü toprak, artı değer yaratmaktadır. Fizyokratlara göre iktisadi faaliyetler **Tanrısal bir doğal düzen** çerçevesinde devam eder. Bunun için de devlet ekonomik ve sosyal hayata minimum ölçüde müdahale etmelidir. Liberalizmin temellerini atan bu iktisatçılar, **“bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler (laissez faire, laissez passer)”** sloganıyla düşüncelerini ifade etmişlerdir.

1.4.3. Üçüncü Kilometre Taşı: 18. Yüzyılın İkinci Yarısından 1929 Ekonomik Buhranına; Sanayi Devrimi, Buhar Gücü, Klasik ve Neo-Klasik İktisadi Düşünce Okulları

Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş 18. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan **Sanayi Devrimi** ve **Fransız Devrimi**'nin sonucunda olmuştur. Sanayi Devrimi; James Watt'ın 1765'te buhar makinesini bulması ve bunun enerji kaynağı olarak kullanılması gibi yeni teknolojilerin ekonomik alanda artan ölçüde kullanılmasına yol açmış, 1789 tarihinde gerçekleşen Fransız Devrimi ise sosyal, siyasal ve kültürel alanı etkisi altına almıştır.

Sanayi Devrimi, ekonomik faaliyetlere hız katarak toplumun tüm alanlarında değişime neden olmuştur. Yeni teknolojilerin üretimde kullanılması ve işbölümü artışı sayesinde üretim ve verimlilik

hızla artmaya başlamıştır. Tarıma dayalı geleneksel toplumda üretim evlerde, el tezgâhlarında yapılırken, Sanayi Devrimi'nin ardından fabrikalarda yapılmaya başlanmıştır. Üretimde makineler ilk kez İngiltere'de o dönemde tekstil sektörüne karşılık gelen pamuklu dokumada kullanılmıştır. Dolayısıyla Sanayi Devrimi'nin İngiltere'de ortaya çıktığı söylenebilir.

Kömüre dayalı enerji üreten buhar makineleri, fabrikaların yanı sıra denizyolu ve demiryolu ulaşımında da yaygın şekilde kullanılmıştır. James Watt'ın üretime buhar gücüyle çalışan makineleri katmasıyla beraber süratle demiryolları ve daha uzun yollar kat edebilen gemiler yapılmaya başlanmıştır. Böylece Avrupa ülkeleri, sömürgelerine demiryollarıyla ulaşır hâle gelmiştir. Sanayi Devrimi ile birlikte **kapitalist sistemin de ikinci aşaması olan sanayi kapitalizmine (rekabetçi kapitalizm veya liberal kapitalizm)** geçilmiştir.

Sanayi Devrimi sonucunda yaşanan siyasi, iktisadi ve toplumsal gelişmeler neticesinde yeni bir iktisat akımı olan **Klasik İktisadi Düşünce** ortaya çıkmıştır. Klasik İktisat Ekolü'nün kurucusu **Adam Smith**'tir. Smith, ekonomiyi, 1776'da yayınlanan **Milletlerin Zenginliği (The Wealth of Nations)** adlı eserinde, modern anlamda ilk kez sistemli bir biçimde ele alıp incelediği için ekonomi biliminin de kurucusu olarak kabul edilir.

Adam Smith'in yanı sıra **David Ricardo, John Stuart Mill, Jean-Baptiste Say, Thomas Malthus** gibi başlıca isimlerden oluşan klasik iktisatçılar, iktisadi hayatta **doğal düzen** olduğunu ileri sürerler. Fakat bu doğal düzen fizyokratlarda olduğu gibi Tanrısal değil, bireylerin çıkarlarını maksimize etmeye çalışmalarının sonucudur. Yani **homo economicus** kavramına (iktisadi adam), bir başka deyişle bireylerin rasyonel davranmasına dayanmaktadır. Çünkü her birey, mevcut toplumsal kural ve koşullar altında kendi çıkarlarının neler olduğunu en iyi şekilde bilebilir ve ona göre hareket edebilir. Bu durumda herkesin kendi çıkarını gözetmesi, diğer insanların aleyhine davranmayı değil, bilakis kendi çıkarının belirlenmesinde bir toplumun içinde yaşamının kısıtlarını fark etmesini ve dolayısıyla başkalarının da çıkarlarını göz önüne almasını gerektirecektir. Böylece bireyler rasyonel davranarak kendileri için en yüksek faydayı elde etmeye çalışırken, bütün toplumun refah düzeyinin yükselmesi de kendiliğinden sağlanmış olur. Buna göre, piyasa homo economicus sonucunda ortaya çıkan **görünmeyen el mekanizması** sayesinde **kendiliğinden dengeye** gelir. Bunun için de devlet müdahalesine gerek yoktur. Dengenin oluşmasını sağlayan görünmeyen el, burada mal ve faktör piyasalarında düzgün işleyen **fiyat mekanizmasıdır**. Fiyat mekanizmasının düzgün işlemesi durumunda ekonominin kendiliğinden dengeye ulaşması hâline **tam istihdam dengesi** denir. Böyle bir ekonomide gayriiradi işsizlik ve atıl kapasite söz konusu değildir.

Klasikler, devletin aktif bir oyuncu olarak ekonomiye müdahale etmesine karşı çıkararak, sadece iktisadi faaliyetlerin ve işlemlerin mevcut hukuki kural ve normlara uygun yapıp yapılmadığını denetlemesi gerektiğini savunurlar. Dolayısıyla devlet, asli görevleri olan güvenlik ve adalet ile özel sektörün kârlı

bulmadığı için yatırım yapmaktan kaçındığı iktisadi faaliyetler dışındaki işleri piyasanın kendi işleyişine bırakmalıdır.

Görüleceği üzere iktisadi düşüncesinin kaynağını fizyokratların “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” anlayışından alan klasik iktisatçılar, piyasa ekonomisine bir başka deyişle serbest ticarete dayanan **liberal ekonomi**yi savunurlar.

Klasik iktisadın devamı niteliğindeki **Neo-Klasik İktisadi Düşünce** akımı, Klasiklerin görüşlerini büyük ölçüde benimsemekle beraber çeşitli eleştirilerde ve katkılarda bulunmuştur. Başta **Alfred Marshall** olmak üzere, **Leon Walras**, **Carl Menger**, **A. Pigou**, **Vilfredo Pareto**, **William Jevons** gibi isimlerden oluşan neo-klasik iktisatçılar, ekonominin iki temel aktörü olan üretici ve tüketicilerin davranışlarını inceleyerek arz ve talebi etkileyen faktörleri kesin ve açık bir biçimde ortaya koymuşlardır. Fayda maksimizasyonu (maliyet minimizasyonu) ve rasyonellik ilkesi çerçevesinde değerlendirilen kıtlık, seçim ve bunun sonucunda ortaya çıkan alternatif maliyet neo-klasiklerin ele aldığı en önemli konulardandır. Fayda, maliyet, gelir, verimlilik gibi mikro değişkenler üzerinde durdukları için bu iktisatçılara **marjinalistler** de denir.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayıp 20. yüzyıl boyunca devam eden neo-klasik iktisat okulundan sonra farklı isimlerle ortaya çıkan pek çok iktisat okulu esasen neo-klasik iktisada dayanmaktadır. Aynı şekilde alternatif olarak geliştirilen karşı akımlar da yine neo-klasik okulun teorilerini eleştirme üzerine kuruludur.

1.4.4. Dördüncü Kilometre Taşı: 1929 Ekonomik Buhranı ve Keynesyen İktisat

Neo-klasik iktisatçılar düzgün işleyen fiyat mekanizmasının tam istihdamı ve ekonomide genel dengeyi sağlayacağını varsaydıkları için, makro iktisadi konular üzerine fazla eğilmemişlerdir. Ancak 1929 yılında ortaya çıkan Dünya İktisadi Krizi (Büyük Buhran) sonucunda makro değişkenler üzerinde durulmaya başlanmış ve **Keynesyen İktisadi Düşünce** bu şekilde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu iktisat ekolünün kurucusu olan John Maynard Keynes ile birlikte, ekonomi biliminde mikro ve makro ayrımı yapılmıştır.

Keynesyen iktisadın temel görüşlerine değinmeden önce bu düşünce sisteminin doğmasına zemin hazırlayan dönemin koşullarına ve özellikle **1929 Büyük Depresyonu**'na bakmak faydalı olacaktır.

15. ve 16. yüzyıllarda yaşanan keşifler dönemiyle başlayan sömürgecilik hareketlerinde zaman içerisinde geri kalan, sömürgelerinin coğrafi dağılımını çeşitlendiremeyen İspanya ve Portekiz de bu mücadeleden çekilmek durumunda kalmıştır. 19. yüzyılın başından itibaren **bölgesel rekabet** mücadelesi, **küresel rekabet** mücadelesine dönüşürken, masanın etrafında oturan ülkeler Britanya,

Fransa, Almanya, ABD ve Japonya olarak tanımlanmaktaydı. Daha sonra ABD'nin masanın başına geçeceği ve diğer ülkelerin onun himayesinde **kapitalizmin paylaşımında** masanın etrafında yer alacağı tahmin dahi edilemezdi. Bu noktada, küresel rekabetin ilk önemli aktörü olan Britanya İmparatorluğu, **Üzerinde Güneş Batmayan İmparatorluk** unvanını I. Dünya Savaşı'na kadar sürdürebilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa bacağı tamamlanırken, Britanya, kapitalist sistemin liderliğini resmen ABD'ye devredecektir.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD, ihracat fazlası sayesinde dünyanın net kreditörü hâline gelmişti. Öte yandan Almanya ve İngiltere'den savaş tazminatlarının altın olarak ödenmesini talep ediyordu. Ancak dünyadaki mevcut altın stoku Amerika'nın net kreditör olmasından dolayı zaten bu ülkenin elinde bulunmaktaydı. Bu nedenle söz konusu tazminat ve kredilerin mal ve hizmet olarak ödenmeye çalışılması ise Amerika'da iç piyasada mal arzının artmasına yol açtı. Önlem olarak gümrük vergisi koyma veya oranını yükseltme gibi uygulamalar ise bu kez dış ticarete daralmaya neden oldu. Öte yandan I. Dünya Savaşı'nın getirdiği iktisadi zorluklar pek çok küçük şirketin birleşerek devasa şirketler hâline gelmelerine ve büyüklükleri itibarıyla da ekonomi üzerinde etkili olabilecek büyük tekeller oluşturmalarına yol açmıştır. Bunun yanı sıra bankaların mali tablolarını denetleyen, mali piyasalardaki temel göstergeleri belirleyen kanunların bulunmaması bankaların mali yapılarını da güvenilir olmaktan çıkarmıştı. Bu esnada yaşanan gelişmeler borsada spekülasyona yol açmaktaydı. Uygulanan daraltıcı para politikası iktisadi faaliyetlerin durmasına neden oldu. Böylece bir yandan işsizlik artarken, bir yandan da bireylerin gelir düzeyleri de düşmeye başlayınca talep yetersizliği ortaya çıktı.

İktisat tarihinin en önemli ve en derin krizi, etkilerini İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede hissettiren **1929 Krizi**'dir. ABD ekonomisini etkisi altına alan ve dalga dalga diğer ülkelere yayılan kriz, bir hafta içinde Dow Jones sanayi ortalamasının 328'den 230'a düşmesine, 4.000 kadar bankanın batmasına, piyasada yaşanan likidite darlığı karşısında insanların ihtiyaçlarını karşılamada adeta takas yöntemine dönmelerine, dünyada toplam 50 milyon insanın işsiz kalmasına, aynı şekilde dünyadaki toplam üretimin %42, dünya ticaretinin ise %65 oranında azalmasına, toplam tüketim ve yatırımlarda ani düşmelere neden olmuştur.

Bahsedilen bütün bu koşullar altında Keynes, 1936 yılında yayımlanan ve kısaca Genel Teori olarak adlandırılan **İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi (The General Theory of Employment, Interest, and Money)** kitabı ile Klasik iktisada çok ciddi eleştiriler getirmiştir.

Keynes'e göre; Klasik iktisatçıların görünmeyen el mekanizması vasıtasıyla sağlanan, rasyonel düşünmeye dayalı olarak kendiliğinden gerçekleşen tam istihdam dengesi ancak gerçekleşmesi istenilen bir durumdur. 1929 Büyük Buhranı'nı örnek göstererek, gerçekte iktisadi hayatta **eksik istihdam dengesinin** esas olduğunu ileri sürer. Bu noktada işsizlik konusunda da yine Klasik

iktisatçılardan farklı olarak, iradi işsizlik dışında **gayriiradî işsizlik** (gönülsüz-istekdışı işsizlik) üzerinde de durmuştur. Keynes'e göre, gayriiradî işsizlik sorununun çözümü için devletin yatırımları artırarak emek talebini genişletmesi gerekmektedir.

Önde gelen Klasik iktisatçılardan olan **J. B. Say** tarafından “**arz kendi talebini yaratır**” şeklinde ifade edilen Piyasalar Kanunu'nun aksine, piyasada **talep yetersizliğinden** kaynaklanan bir dengesizlik hâli bulunmaktadır. Ekonominin talep cephesiyle ilgilenen **Keynesyen iktisat**, bu nedenle **talep yanlı iktisat** olarak da bilinir.

Toplam talebin toplam arzdan az olması (yatırımların tasarruflardan az olması) durumunda, bir **deflasyonist açık**, toplam talebin toplam arzdan büyük olması (yatırımların tasarruflardan fazla olması) durumundaysa **enflasyonist açık** söz konusu olur. Keynes'e göre deflasyonist açığın giderilmesi, devletin efektif talebi yönlendirmesi ile mümkün olur. Örneğin devletin depresyon dönemlerinde kamu harcamalarını artırmak ve vergi oranlarını indirmek suretiyle özel tüketim ve yatırım harcamalarını uyarması gerekir. Elbette enflasyon dönemlerinde ise bunun tersinin yapılması gerekir.

Keynes, ekonomide etkin kaynak kullanımının sağlanması, iktisadi büyüme ve kalkınmanın gerçekleştirilmesi, adil bir gelir ve servet dağılımının temin edilmesi ve ekonomik istikrarın sağlanması için devletin toplam talep üzerinde yönlendirici kararlar almasını önerir. Bunun için de devlet para ve özellikle de maliye politikalarıyla **ekonomiye müdahale** etmelidir. Bu müdahale araçlarının içinde de daha çok maliye politikalarına önem verir.

Klasiklerin aksine, kâr elde etmenin temel amaç olduğu kapitalist bir ekonomide, paranın; yatırım, gelir, istihdam gibi reel değişkenleri etkileyen önemli bir değişken olduğunu ortaya koyarak parasal ve reel değişkenler arasında bağlantı kurmuştur.

Keynesyen iktisatta ekonomide dengenin sağlanmasına yönelik olarak para ve maliye politikaları yoluyla gerekli görülen devlet müdahalesi, Büyük Buhran'dan itibaren kapitalizmin üçüncü aşaması olan **kapitalist devletçi modele yani müdahaleci kapitalizme (20. yy. kapitalizmi veya tekelci kapitalizm)** geçildiğinin göstergesidir.

1.4.5. Beşinci Kilometre Taşı: 1973 Birinci Petrol Krizi, 1978 İkinci Petrol Krizi ve Monetaristler

Dünya petrol piyasası I. Dünya Savaşı'na kadar olan sürede ABD tarafından kontrol edilmekteydi. Daha sonraları yine ABD ve İngiltere menşeli BP, Shell, Mobil gibi büyük çok uluslu petrol şirketleri piyasaya hakim olarak oligopolistik bir yapı oluşturmuşlardır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Ortadoğu'da değişen güç dengesi, İran petrol kaynaklarının millileştirilmesi gibi etkenler nedeniyle

büyük petrol şirketlerinin piyasadaki ağırlıklarını zayıflatmıştır. 1960 yılında petrol ihraç eden ülkelerin çıkarlarını korumak amacıyla **OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)** kurulmuştur. Dünya ekonomisinin 1960'lı yıllarda yakaladığı hızlı büyüme trendi petrole olan bağımlılığı, dolayısıyla OPEC'in pazarlık payını arttırmıştır. Öte yandan Almanya, Batı Almanya odaklı olmak üzere ve Japonya'nın yeni güç merkezleri olarak yükselmeleri, uluslararası para sistemi Bretton Woods'un çökmesi, Vietnam Savaşı'nın neden olduğu ekonomideki aşırı ısınma 1970'lerde yaşanacak olan krizlere zemin hazırlamıştır. **1973** yılında Arap-İsrail Savaşı'nın etkisiyle patlak veren **Birinci Petrol Krizi** dünya petrol piyasasındaki ilişkileri değiştirmiştir. ABD petrol güvenliğini artırmak amacıyla; petrol talebini kısmak, işbirliği yapabileceği ortaklar aramak ve petrol sektöründe askeri güç kullanarak da etkin olmak düşüncesiyle yeni politikalar izlemeye başlamıştır. Piyasalar ön plana çıkmaya başlamış, petrol şirketleri arama ve üretim faaliyetlerini OPEC dışı sahalara yöneltmiş, petrol ithal eden ülkeler ise alternatif enerji kaynaklarının kullanımına daha ziyade önem vermeye başlamıştır.

Petrol tüketiminin yüksek olması ABD'nin enerji politikalarını önemli kılmaktadır. Dolayısıyla ilk petrol krizinden sonra petrol fiyatlarındaki artış derhâl ABD'nin satış fiyatlarına yansıtılmış, ithalatta kotalar kaldırılmıştır. Yerli petrol üretiminin yetersiz kalması, ABD'nin OPEC'e bağımlılığını artırmaktaydı. 1970'lerin ikinci yarısına gelindiğinde OPEC ülkeleri dünya petrol ihracatının yaklaşık yüzde 90'ını elinde bulunduruyordu. OPEC üyesi Körfez ülkeleri tarafından sahip oldukları petrol yataklarının millileştirilmesi, üretim sürecinden büyük ölçüde dışlanan daha önce bahsi geçen büyük petrol şirketlerini petrol ürünlerinin pazarlanmasında pay sahibi yapmıştır. **1978 sonbaharında** petrol sektöründe çalışan işçilerin başlattıkları grev, altı ay içinde günlük 6 milyon varil üretim kaybına yol açmıştır. Petrol şirketlerinin petrol stoklarının yeterli olmadığı şeklindeki değerlendirmeler paniğe yol açarak **ikinci petrol krizinin** yaşanmasına sebebiyet vermiştir.

Ekonomide yaşanan gelişmeler iktisat teorisinde ve dolayısıyla iktisat politikasında da kendisini hissettirmiştir. Dünya ekonomisini derinden etkileyen 1929 Büyük Buhranı'nın nedenlerini ve çözüm yollarını ortaya koymaya çalışan Keynes'in, iktisat teorisinde ve politikasında çığır açtığı bir gerçektir. Bunda, Keynesyen iktisat politikalarının 1973 birinci petrol krizine kadar geçen uzun süre içerisinde başarılı olmasının rolü büyüktür. Ancak ardından 1978 yılında patlak veren ikinci petrol krizi ve 1970'ler boyunca söz konusu krizlerin etkilerinin hissedilmesi, özellikle Batı ekonomilerinin **stagflasyon (durgunluk içinde enflasyon)** denilen ve daha önce hiç karşılaşılmayan bir bunalıma girmesine ve neticede Keynesyen politikaların geçerliliğinin sorgulanmasına neden olmuştur.

Böylece Milton Friedman'ın, 1956 yılında yayınlanan **Paranın Miktar Teorisi Üzerine Çalışmalar** adlı eseriyle Keynesyen iktisada alternatif bir ekol olarak geliştirdiği **Monetarizm (Parasalıcı iktisat)**, akademik yazından çıkarak güncel iktisat politikası uygulamalarında yer almaya başlamıştır.

Monetaristler, iktisadi dalgalanmaların kaynağını para arzına bağlayarak, parasal genişlemeyle enflasyon arasında doğrudan bir ilişki olduğunu savunur ve enflasyonun her zaman ve her yerde parasal bir olgu olduğunu ifade ederler. Zira parasal genişleme toplam talebi de beraberinde genişleteceği için toplam arzın bu talep artışına ayak uydurması mümkün olmayacak ve uzun dönemde fiyatlar yükselecektir.

Ekonomiye para ve maliye politikası aracılığıyla yapılan yoğun devlet müdahaleleri, makro ekonomik sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Oysaki ekonomi esas itibarıyla istikrarlı olduğu ve bunun için de kendi hâline bırakılması gerektiğinden, işsizliğe ve enflasyona neden olmayacaktır. Hükümetlerin kamu kesiminin ekonomideki ağırlığını artırmak istemeleri, onları enflasyonla mücadelede başarısız kılmaktadır.

Bir yandan Keynesyen ve Monetaristler arasındaki tartışmalar sürerken, diğer yandan da enflasyonu uyardıran üretimi canlandırmak için 1980'lerin başlarında **arz yanlı iktisat politikaları** olarak bilinen uygulamalar ile bireylerin geleceğe yönelik beklentilerini, tahminlerini mevcut enformasyona önyargısız şekilde dayandırmalarını esas alan **Rasyonel Beklentiler** adı verilen teoriler ortaya atılmaya başlanmıştır. Monetarizmin ışığında kendini gösteren **Yeni Klasik Rasyonel Beklentiler** görüşü özellikle sanayileşmiş ülkelerde iktisat politikalarını büyük ölçüde etkilemiştir.

1.4.6. Altıncı Kilometre Taşı: 1980-2000 Ekonomide Dışa Açık Büyüme Modeli (Neo-Liberal Model ve Post-Keynesyen İktisat)

1970'li yıllar boyunca süren iktisadi krizler, 1980'li yıllarla birlikte dünya ekonomisinde sermaye birikim sürecinin Klasik iktisatçıların “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” ilkesi doğrultusunda yeniden yapılandığı bir dönemi başlatmıştır. Bu yeniden yapılanmanın hız kazanmasında, **merkezi planlı ekonomi modelinin** temsilcisi olan Sovyetler Birliği'nin 1990'ların başında dağılmasının ve ardından Doğu Avrupa'daki, **Demirperde** tabiriyle de bilinen **Doğu Bloku ülkelerinin** yıkılmasının da büyük etkisi olmuştur.

1980 sonrasında şekillenen bu yeni dönemin temel belirleyicisi, sermayenin uluslararasılaşma eğilimindeki artıştır. Mikro ekonomik rasyonelliğin hâkim olduğu neo-liberal çözümde fiyat mekanizması aracılığıyla ekonomide yeniden dönüşüm hedeflenmektedir. **Küreselleşme** terimiyle tanımlanan bu sürecin teorik dayanağını oluşturan **neo-liberal iktisat politikaları**, sermayenin uluslararasılaşmasına bağlı olarak ulus devletinin öneminin azaldığını ve ulusal sınırların belirleyiciliğinin ortadan kalktığını ileri sürer.

Neo-liberal politikalara dayalı yapısal uyum ve istikrar politikaları gereğince piyasa mekanizmasının çalışmasına dayanan ekonomide dışa açık büyüme stratejisi esastır. Söz konusu Neo-liberal iktisat

politikalarının **IMF (Uluslararası Para Fonu), Dünya Bankası ve WTO (Dünya Ticaret Örgütü)** gibi uluslararası kurumlar tarafından hayata geçirildiğini söylemek yanlış olmaz.

Neo-liberal iktisadın özünü oluşturan başlıca politikalar şu şekilde sıralanabilir:

- Fiyatların serbest bırakılması, böylece devletin farklı mal ve hizmetlere ilişkin görece fiyat yapısı üzerindeki müdahalesinin azaltılması ve/veya ortadan kaldırılması ve dış ticaretin serbestleştirilmesi (**liberalizasyon**),
- Kamu sektörünün ekonomideki payının azaltılması ve bunun özelleştirmeler vasıtasıyla gerçekleştirilmesi,
- Yapılan özelleştirmelerle devletin ekonomideki ağırlığını sınırlandırıp bir başka deyişle **crowding-out (dışlama) etkisinin** ortadan kaldırılması sayesinde özel yatırımların gerçekleşmesine ortam hazırlanması,
- Daraltıcı para ve maliye politikaları uygulanarak makro ekonomik istikrarın sağlanması,
- Finansal liberalizasyonun sağlanması,
- Yurt içi tasarruf açığını gidermek için pozitif faiz oranı yoluyla uluslararası sermayenin ülkeye çekilmesi,
- Doğrudan yabancı yatırımlara izin verilmesi,
- Kambiyo denetimlerinin kaldırılarak serbest döviz piyasasının oluşturulması.

1990'lı yıllardan itibaren Keynesyen iktisadın devamı niteliğindeki **Post-Keynesyen iktisatçılar** ise, ekonomik olayların öngörülebilirliğine çok fazla güvenilmesini eleştirirler. Onlara göre ekonomik belirsizlik ekonomik yaşamın ayrılmaz bir parçasıdır. Bu nedenle para arzının merkez bankası tarafından kesin ya da düzenli olarak kontrol edileceğine inanmazlar. Merkez bankasının ekonomik birimler tarafından talep edilen para miktarını arz etmeye mecbur kalacağını savunurlar. Onlara göre para arzını bir politika değişkeni olmaktan çok, sadece iktisadi bir sonuç olarak görmek gerekir.

1.4.7. Yedinci Kilometre Taşı: 11 Eylül 2001 ve 11 Eylül 2008, Asimetrik Tehditler, Tek Kutuplu Dünya, Kapitalizm İçin Yol Ayrımı

16. yüzyıldan günümüze, bir devletin “bölgesel lider” veya “küresel lider” olabilmesinin temel koşulları değişmemiştir: “Ekonomik güç”, “askeri güç” ve “siyasi güç” değerlerinin eş zamanlı ve eş ölçüde bir araya getirilmesi. Söz konusu liderlik mücadelesi 16. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasında **bölgesel** bir özellik arz ederken, 19. yüzyıl ile birlikte **küresel** bir özellik de kazanmıştır. Bölgesel liderlik sürecinden, küresel liderlik sürecine geçişi hızlandıran etkenler, teknolojiye bağlı olarak “buhar gücü”, lojistiğe bağlı olarak Süveyş ve Panama kanalları ve uluslararası ekonomik ilişkilerin gelişimi açısından kıymetli maden standardına dayalı uluslararası para sistemi olmuştur. Bu üç temel güç unsurunu 16. yüzyılda bir araya getirmeye çalışan Britanya, Fransa, İspanya ve Portekiz arasında, 19. yüzyılın başına kadar önemli bir rekabet mücadelesi gözlenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu, aynı dönem içerisinde, okyanusa kıyısı olmayan devlet olma dezavantajına rağmen, bölgesel lider olmanın gereklerini zaman zaman yerine getirebilmiş bir ekonomidir. Ancak, 19. yüzyıla birlikte, dünya ekonomisinde bölgesel liderlik mücadelesinin, küresel liderlik mücadelesine dönüşmesine bağlı olarak, Osmanlı Devleti yarıştan çekilmek durumunda kalmıştır. Söz konusu süreçte, sadece Osmanlı değil, sömürgelerinin coğrafi dağılımını çeşitlendirememiş olan İspanya ve Portekiz de bu mücadeleden çekilmek durumunda kalmışlardır. 19. yüzyılın başından itibaren dünya ekonomisinde rekabet boyutunda öne çıkan devletler Britanya, Fransa, Almanya, ABD ve Japonya olarak tanımlanmaktadır.

Bu süreçte, kapitalist sistemin ilk lideri ve dünya ekonomisinde ilk küresel aktör Britanya İmparatorluğu'dur. Sahip olduğu sömürgelerin getirdiği avantajla **üzerinde güneş batmayan imparatorluk** olma vasfını kazanmış olan Britanya'nın, bu özelliğini ancak 80 yıl sürdürebileceği ve 2. Dünya Savaşı'nın bitimiyle birlikte **kapitalist sistemin** liderliğini ABD'nin devralacağı ve ABD ekonomisinin gerçek bir **küresel aktöre** dönüşeceği, muhtemelen 19. yüzyılın ortalarında dahi kimsenin aklına gelmezdi. Bu boyutuyla, ABD, küresel bir aktör olmanın gereği kapsamında hava, deniz ve kara gücüyle dünyanın en önemli askeri gücünü elinde bulundurmaktadır. 2007 yılı başında, yılın ilk sayısı olarak yayınlanan **The Economist** dergisinde Çin Devlet Başkanı Hu Jintao'nun "Çin'in küresel ekonomide daha iddialı olabilmesi için donanma gücünü etkinleştirmesinin bir gereklilik olduğu" yönündeki sözleri, askeri gücün öneminin altını çizmektedir.

Avrupa devletleri arasındaki liderlik mücadelesi ve bu mücadelenin tetiklediği ticaret savaşları, aynı malı daha ucuza üretebilen ekonominin rekabette öne çıkmasına dayalıdır. Bu rekabet, ham madde maliyetlerini minimize etmek adına, sömürgeciliği kurumsallaştıran bir süreci de beraberinde getirmiştir. 16. ve 17. yüzyıla damgasını vuran Merkantilizm felsefesi, devletler arasındaki ticari rekabeti, malı en ucuza üretme, en rekabet edebilir fiyatla ihraç etme, sömürgeciliğin avantajlarından yararlanma, hazineyi altın cinsinden güçlendirme ve söz konusu ticari avantajları ve zenginleşen hazineyi korumak adına güçlü bir ordu ve donanmaya sahip olmaya dayandırmaktadır. Çin Devlet Başkanı Jintao'nun sözleri, söz konusu felsefenin dayandığı temellerin 21. yüzyılda da devam ettiğine işaret etmektedir.

Bu nedenle, 7. kilometre taşı olarak kabul ettiğimiz 11 Eylül 2001 terör saldırısı, ABD'nin dünya siyasetinde izlemekte olduğu modelde de önemli bir değişime neden olmuştur. Küresel terör, öncelikli bir asimetrik tehdit olarak öne çıksa da, haberleşme teknolojisindeki olağanüstü gelişmeler ve Soğuk Savaş döneminin bitimine bağlı olarak etkisini giderek arttıran **küreselleşme süreci**, ülkelerin para ve sermaye piyasalarını da birbiriyle entegre hâle getirmiş; ancak finansal entegrasyon yararlarından çok daha ciddi ölçülerde tehditleri ve sıkıntıları ön plana çıkarmıştır. Neo-liberal görüşün savunduğu **deregüle** yani kurallardan büyük ölçüde arındırılmış piyasa modeli, 11 Eylül 2008'de ABD'nin 4.

büyük yatırım bankası Lehman Brothers'ın batma aşamasına gelmesiyle, öncelikle dünyanın önde gelen ekonomilerini, ardından küresel ekonomiyi 1929 Büyük Buhranı'ndan sonraki yüz yıllık dönem içerisinde yaşamış ikinci ağır krizle karşı karşıya bırakmıştır.

Dolayısıyla, ülkeler arasında son beş yüz yıldır devam eden bölgesel ve küresel rekabet süreci etkisini aynen devam ettirirken, dünya ekonomisi söz konusu küresel finans krizinin etkilerini de atlatma mücadelesi ortaya koyacaktır. Bu durum, Merkantilizm'den Fizyokrasi'ye, son beş yüz yıldır **liberal görüş** ile **devletçi görüş** arasındaki mücadelenin de hiç ara vermeksizin devamı anlamına gelecektir. Yani, Merkantilizm'in **devletçi** duruşu, Fizyokrasi'den Neo-klasik dönemin sonuna kadar **liberal** duruş, ardından Keynes'le yeniden **devletçi** duruşun öne çıkması, 1970'lerin ikinci yarısından sonra, önce Monetaristler, ardından Neo-liberaller ile yeniden **liberal** duruşa geri dönüş ve 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren artan bir tempoyla önce Post-Keynesyenler, ardından Yeni Keynesyenler'in **devletin düzenleyici ve denetleyici rolünün** yeniden öne çıkarılmasına yönelik çabaları, son beş yüz yıldır iki temel yaklaşım arasındaki mücadeleyi ortaya koymaktadır. Gerek 24 Ekim 1929'da hız kazanan Büyük Buhran, gerekse de 11 Eylül 2008'de en ağır aşamasına geçmiş olan **küresel finans krizi**, iki kez kamu kesimini ekonomik yapının dışına çıkarmanın mümkün olmadığını, özel sektörün tek başına kriz ortamında, piyasaları yeniden dengeye getiremediğini, ekonomiye devlet müdahalesinin kaçınılmazlığını kanıtlamıştır.

Bu nedenle, 7. kilometre taşı olarak tanımlanabilecek olan 11 Eylül 2001 ve 11 Eylül 2008, **pür liberal** bir kapitalist modelden, **müdahaleci** bir kapitalist modele doğru geçişi de simgelemektedir. Ancak, bu süreç, piyasa ekonomisi modelinden uzaklaşıldığı anlamına gelmeyecektir. **Piyasa ekonomisi modeli** içerisinde, devletin denetleyici ve düzenleyici rolünün yeniden tanımlanması anlamına gelecektir. Bu nedenle, Neo-liberal görüşün savunduğu temel yaklaşımlar sorgulanacaktır.

Kaynak: Bu ders notu; Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kurumları Birliği web sayfasında yer alan Prof. Dr. Kerem ALKİN'in eğitim notlarından yararlanarak ve Sayın ALKİN ile yapılan çalışmalar neticesinde hazırlanmıştır.